

Институт за Регионални и Международни Изследвания

“Новите – стари” източници на енергия. Енергийна геополитика

Елена Трифонова

“Новите – стари” източници на енергия. Енергийна геополитика*

Настоящият текст посвещавам на д-р Здравко Бацаров, възпитаник на СУ “Св. Климент Охридски”, чиято ерудиция и познания винаги са будили възхищение у мен.

Елена Трифонова
Докторант
Катедра Европеистика
СУ“Св. Климент Охридски”

Проблемите, свързани с енергийната геополитика винаги са били актуална тема, която предизвиква множество противоречиви гледни точки и интереси. Насоката на настоящата статия е да представи основните съществуващи източници на природни суровини в света - обект на засилен геополитически интерес от страна на “големите играчи” и в същото време мястото на енергийните ресурси в съвременния свят и стремежът за контрол и експлоатация.

Развитието на енергетиката е най – съществената предпоставка за развитието на икономиката в съвременния свят. Най- големият икономически подем в историята е станал възможен благодарение на достъпа до евтини енергийни ресурси и суровини. Процесът на индустриализация в Западна Европа, Съединените щати, както и на бившия Съветски съюз е протекъл в условията на бързо усвояване на енергийни източници и суровини. Консумацията на енергия е право пропорционална на икономическото развитие и мястото на съответната страна в международното геополитическо равновесие.¹

Някои анализатори наричат нациите “*затворници на географията*”, тъй като нито една нация не е особено доволна от географските си ограничения. Някои държави по случайност са природно богати, но икономически зле развити, а понякога обградени със зони на въоръжени конфликти. Други са твърде динамични в икономическата сфера, но от друга страна бедни на енергоизточници.

Редица изследвания показват, че страните притежаващи най-малко петрол имат много по-висок брутен вътрешен продукт на глава от населението отколкото

---

* Текстът е публикуван в годишника на СУ ”Св. Климент Охридски”, 2004

¹ Д-р Здравко Бацаров “Bulgaria in the system of the transport network between Europe and Asia (Outline of the infrastructure of the new world order) in the book “Infrastructure Projects in South Eastern Europe”, 1999, IRIS, Sofia, стр.82

богатите на ресурси държави. Между 1960 и 1990 година бедните на ресурси страни бележат два – три пъти по-висок икономически ръст в сравнение с богатите на ресурси страни.² Динамиката на процесите на индустриализация и модернизация в различните държави в света ги поставят на различни плоскости. Различието между двете “групи” се засилва най-много след 1970 година, когато цените на петрола скачат от 3 до 30 долара за барел. За около 48 страни, за които петролът обхваща повече от 30 процента от цялостния им износ между 1965 и 1995 година са почти на трето място от долу нагоре в индекса за развитие на човечеството в доклада на Обединените нации от 2002 година, който определя страните според равнището на образование, бедност, здравеопазване, както и други индикатори за качеството на живота. Само една четвърт от най-развитите страни в света (с изключение на Норвегия и Канада) са били сред по-богатите страни преди петролните продукти да станат техен основен източник на доходи³. В таблица 1 са представени данни на броя на населението като съотношение към общо население на земята в проценти и потреблението на енергията.

Потребление на енергия до средата на 90-те години
Таблица 1

	Население	Потребление на енергия, добивана в света
Съединените щати	5%	26%
Мексико и Канада	6,5%	30%
Европейския съюз	7%	18%
Русия	2,6%	8,5%
Русия плюс бившите съветски републики	5%	13%
Япония	2,2%	6%
Югоизточна Азия - Южна Корея, Тайван, Индонезия, Малайзия, Филипините, Тайланд и Сингапур	7,5%	5%
Централна и Източна Европа	2%	3,5%
Близкият изток	2.5%	4%
Китай	21%	9,5%
Всички останали страни в света	46,3%	11%

² Svetlana Tsalik, Author and Robert Ebel, Editor “Caspian Oil Windfalls?: Who will benefit?”, 2003 published by Open Society Institute, Central Eurasia Project, стр. 35

³ Виж www.undp.org

Източник: British Petroleum /1996/

Значимостта на енергийните източници в световната икономика става все по-голяма. Неравномерно е разпределението между “големите играчи” на залежите от изкопаеми горива, които при сегашното развитие на технологиите дават все още 95% от производството на енергия за индустрията. На единия полюс са Русия и Съединените щати, които контролират огромни количества от всички видове изкопаеми горива. Европейският съюз има известни количества нефт и газ, възлизащи съответно на около 3 и 4.5 на сто от световните запаси.⁴ Но ЕС е зависим от външни доставки на петрол и газ от Близкия изток повече отколкото са зависими САЩ. Таблица 2 показва страните – производителки на петрол в съотношение

Таблица 2

Страни -производителки на суров петрол

2002

Страни-производители	Mt	Общо като % от световните залежи
Саудитска Арабия	409	11.5
Русия	378	10.7
САЩ	350	9.9
Мексико	178	5.0
Иран	176	5.0
Китай	169	4.8
Норвегия	156	4.4
Венецуела	153	4.3
Канада	133	3.7
Великобритания	155	3.2
Останалата част от света	1 331	37.5
Общо	3548	100.0

Таблица 3

Държави – износителки на петрол за 2001

Износителки	Mt
Саудитска Арабия	303
Русия	162
Норвегия	151

⁴ Данни по Penn Well Publishing Co., *International Petroleum Encyclopedia* 1991; United Nations, 1990 *Energy Statistics Yearbook*; World Energy Conference, *Survey of Energy Resources* (1989); *Oil & Gas Journal*; U.S. *Geological Survey* etc.

Иран	119
Венецуела	109
Нигерия	105
Мексико	93
Ирак	90
Великобритания	87
Обединените арабски емирства	79
Останалата част от света	663
Общо	1961

Източник: 'Key World Energy Statistics 2003', 2003, International Energy Agency

Растяща е зависимостта на населението от такива ресурси като петрол и природен газ. Това е много показателно особено за последните 20 години /данните от таблица 4/.

Таблица 4

Консумация на енергийни суровини в проценти за периода 1971 – 2000

	1971	1973	1978	1986	1990	1995	2000
Въглища	40	38	36	39	38	38	39
Петрол	21	25	23	12	11	9	8
Природен газ	13	12	12	13	14	15	17
Ядрена енергия	2	3	8	16	17	18	17
Водоелектроенергия	23	21	21	20	18	19	17
Общо (PWhr)	5.2	6.1	7.7	1.0	11.8	13.2	15.4

Източник: *IEA (2002)*

Данните в таблицата показват, че за периода от 1971 - 1973 консумацията на въглища отстъпва в полза на консумацията на петрол. Тази тенденция достига своя обрат през 1973 – като резултат от драстичното скачане на цените на петрола, както и от последвалите политически мерки. Като последица от това много от индустриално развитите страни потърсиха алтернатива на съществуващите източници на енергия. Разработени бяха нефтени находища в Северно море, но тенденцията която се налага в този период от време е преориентация към природния газ. Това беше свързано с внедряването на нови технологии, които позволиха газа да бъде транспортиран на големи разстояния. Използваеми станаха огромните находища в Русия, които съдържат близо 30% от световните запаси на природен газ (Русия притежава най-големите в света резерви на природен газ, втора е в света по залежи на въглища и осма по петрол). Сключената през 80 –те години сделка между

Запада и Москва бе от изключително значение за изграждането на инфраструктурните мрежи за пренос на газ от Сибир до Западна Европа като алтернативен енергиен източник.

Консумацията на газ в страните от бившия Съветски съюз достигна през 1992 г. до 47% от общата енергия, а в Източна Европа - близо 20%⁵. Ключовото място на Русия от гледна точка на ресурсите и установено място на доставки, пренос и дистрибуция на природен газ я прави изключително важен играч на световната сцена и доста “примамлив” партньор за Европейския съюз. Интересът на Русия е да разшири пазара за природен газ чрез достъп до нови и нови ниши.

Други източници на енергийни запаси са Централно-азиатските републики. Страните около Каспийско море – Русия на север, Казахстан и Туркменистан на изток, Иран на юг и Азербайджан на запад притежават значителни запаси на газ и нефт.

Таблица 3⁶

Страна	Петрол Залежи на суров петрол /милиона барела/	Газ залежи на природен газ /трилиона кубически метра/
Казахстан	15	2
Азербайджан	8	1
Туркменистан	1	2
Узбекистан	1	1
Общо	25	6
Иран /всички региони/	90	23
Русия /всички региони/	49	48
Общо	139	71
Северно море	17	4
САЩ	22	5
Арабския полуостров	471	23

Източник: BP Statistical Review of World Energy, US Geological survey World Petroleum Assessment, /EIA, 2000/

След обявяване на независимостта на бившите съветски републики от Закавказието и Средна Азия се създадоха предпоставки за износ на енергопродукти на световните пазари. Каспийските държави и по-специално Казахстан, Туркменистан и

⁵ данните са взети от www.iea.org

⁶ стойностите, посочени в таблицата са приблизителни

Азърбайджан остават зависими от тръбопреносната система на Русия. Интереси тук имат Американски компании, чиито инвестиционен план включва разработването на нови находища в прикаспийския регион и транспортирането му на световните пазари.

В областта на природния газ се сблъскват и допълват корпоративните интереси на няколко големи компании – “Шел”/“Роял Дъч”, “Газ дьо Франс”, “Рургаз”, “Бритиш петролиум”, “Шеврон” и други. Това от своя страна е залог за засиленото участие на европейския бизнес през идните десетилетия в тази част на света. Специфичен за енергийната инфраструктура негативен външен фактор е монополната роля на Русия като доставчик на енергоресурси и възможността да определя параметрите на енергийния пазар в определена степен. Сблъсъкът на множество разнопосочни интереси дадоха силен тласък на динамична надпревара през последното десетилетие. Факт е обаче, че данните за реалните залежи в тази част от света са твърде противоречиви, пълни с несъответствия. Предвид геостратегическите интереси на САЩ Закавказието и Средна Азия са естествена част от зоната на Близкия изток, под чийто контрол се намират енергийните ресурси. Проектирани бяха различни идеи за петролопроводи и газопроводи, заобикалящи Русия. Постигнат е и определен напредък в преговорите за установяването на правния статут на Каспийско море.⁷

През май 1997 г. на среща на високо равнище между САЩ и ЕС в Лондон бяха обсъдени проблемите, свързани с експлоатацията на ресурсите в района на Каспийско море, както и тяхното транспортиране до световните пазари. Приоритетен инфраструктурен проект бе придобилият известност TRASECA, който представлява транспортен и търговски коридор по направление Каспийски басейн – Кавказ – Черно море – Западна Европа. Следвайки древния път на коприната основната идея на този проект е заобикалянето на Русия и откриването на нови възможности за бизнес и търговия сред страните от бившия съветски блок. След разпадането на Съветския съюз тези страни наследиха пътна и тръбопреносна инфраструктура, ориентирана към Русия.

Създадените Каспийски петролопроводен консорциум и Азърбайджанската международна експлоатационна компания са двете сдружения, чиято цел е разработването и експлоатацията на нефтените находища в региона. Акционери в двете корпорации освен Русия, Казахстан, Оман, Азърбайджан, са петролните корпорации “Шеврон”, “Лукойл”, “Аларко”, “Мобил”, “Шел”, “Ростнефт”, “Амоко”, “Орикс” и др. Интересите на Русия са свързани със запазването на транспортните трасета - през Русия към Новосибирск на Черно море. Интересите на САЩ са свързани с изграждането на два нови тръбопровода - през Каспийско море през

---

⁷ Дилемата, свързана с това е какъв е статута на Каспийско море - вътрешно континентално море или езеро. Определянето му като море дава основание на съседните държави също да се възползват от природните ресурси там.

Азърбайджан и Турция до Средиземно море и през Афганистан към Арабско море. Разбира се, тази позиция се подкрепя от бившите съветски републики, но по този въпрос възникват и някои разногласия сред тях самите. Азърбайджан иска два петролопровода – един към Новоросийск и втори, който да минава през Грузия за Турция. Подобно искане има и Казахстан – тръбопровод под Каспийско море, който да заобикаля Русия. Възможни са пет основни маршрута за пренос на суровини към външния свят:

- (1) през Русия към Европа;*
- (2) през Иран и Турция към Средиземно море или към България за Европа;*
- (3) през Каспийско море, Закавказието, Турция и България към Западна Европа; при този маршрут е възможен и вариантът, при който товарите се извозват от грузинските пристанища през Черно море до Балканския полуостров и оттук в Западна Европа;*
- (4) през Афганистан към океанското крайбрежие на Пакистан;*
- (5) през Китай към Тихия океан евентуално до Япония.*

По протежението на всички тези маршрути се намират територии, придобили известност като традиционни огнища на напрежения и конфликти. Каспийският нефт може да се транспортира през Черно море към Балканите и Западна Европа. Проектираните трасета през Турция прекосяват райони с кюрдско население.

Според някои американски и европейски кръгове транспортирането на “черното злато” от Каспийския регион към пазарите в Западна Европа ще струва няколко пъти повече от установените до момента цени на международните пазари. Липсата на развита инфраструктура в тези райони затруднява до голяма степен разработването на находищата. Повечето залежи са намират на голяма дълбочина и разработването и транспортирането им би оскъпило крайният продукт. Още повече данните за реалните залежи в региона са твърде противоречиви и според икономически експерти построяването на тръбопроводи и рафинерии няма да може да обоснове икономически вложените средства, тъй като ресурсите ще се изчерпат относително скоро.

В последните няколко години актуалност придоби идеята преносът на ресурси да бъде преориентиран на Изток вместо на Запад. Тези природни залежи биха били добър шанс за растежа на индустрията на съседен Китай – беден на енергоносители, но с растяща консумация. За Китай приоритет е трасето от Казахстан към собствената му територия, което се оценявано на 9-10 млрд. щатски долара. Част от стремежа за придобиване на влияние в съседната най-голяма средноазиатска държава са големите инвестиции в местната петролодобивна индустрия. От съществен интерес за китайците са и трасетата през Иран, с които възниква сближаване на антиамериканска основа.

Региона на Централна Азия и Кавказ притежава потенциал за бъдещо развитие в икономическата сфера, който би имал огромно значение. Необходимо условие, обаче за това е фактът, че горивата трябва да бъдат извлечени посредством скъпоструваща инфраструктура – тръбопроводи, рафинерии за преработка. Разбира се, изграждането на един мащабен инфраструктурен проект би дал силен тласък в икономическо отношение в даден регион – свежи инвестиции, намалена безработица до няколко процента, стимулиране на външно - търговския обмен. Необходими са инвестиции, чиято възвръщаемост да бъде гарантирана от стойността на подземните богатства. Предвид индустриалната изостаналост на страните следва да се очаква, че в замяна на износа на нефт, газ и други суровини, те ще се превърнат в голям пазар за високотехнологични продукти⁸. Пречка пред интегрирането и динамизирането на икономическите процеси в Закавказието и Средна Азия са множеството етнически конфликти, за чието разрешаване е необходима както политическа воля, така и благоприятстваща външна среда. След загубата на контрол върху енергоизточниците в региона след края на Студената война бяха инспирирани редица етнически и религиозни конфликти. Намесата на Русия в повечето случаи води до засилване на напрежението и е пречка пред установяването на траен мир и стабилност. Регионът, заключен между Русия на север, Китай на изток и Черно море на запад, всъщност се “слива” с конфликтите от Близкия Изток и формира зона на несигурност и нестабилност. Това от своя страна не може да бъде предпоставка за реални инвестиции, насочени към динамично изграждане на инфраструктурата в региона.

Енергетиката на страните от ЕС е силно зависима от външните доставки на петрол от Близкия Изток. Според последни данни брутният вътрешен продукт на Съюза е почти равен на този на САЩ с население 375 милиона души в сравнение с 280 милиона американци. Но европейците харчат за отбрана малко по – малко от половината на това, което харчат американците, предвид факта че по време на Студената война Европа е просто само “американски протекторат”, който се възползва от петролните залежи в Близкия Изток благодарение на политиката на Белия дом⁹. Тандемът Америка и Европа всъщност притежават достатъчно материални ресурси и са в състояние да играят важна роля на световната сцена.

След 11 септември по-консервативните кръгове във Вашингтон предприеха реализирането на една нова стратегия за нов ред в Близкия изток като отговор на заплахите за последващи терористични актове. Част от тази стратегическа линия бе свалянето на режима на Саддам Хюсеин в Ирак, както и евентуална намеса в Сирия и Иран. От друга страна, Европейският съюз започва постепенно преформулиране на външнополитическата си стратегия по отношение на Близкия изток. Разногласията между Брюксел и Вашингтон по отношение на последиците от войната в Ирак и бъдеща промяна в Иран биха могли да стимулират самоувереността

⁸ Д-р Здравко Бацаров –цитирано произведение, стр. 91

⁹ Збигнев Бжежински “Изборът. Глобалното господство или глобално лидерство”, София 2004, стр.110

на европейците, които притежават икономическите ресурси и финансови средства, необходими за стабилизирането на региона. Близкият изток е от изключително голяма важност за енергийната индустрия в ЕС, също толкова колкото е Мексико за САЩ. Липсата на следвоенна стратегия за възстановяване на Ирак, обаче, поставя отново на карта въпросът за стабилността в региона.

Европейската енергийна индустрия в последните десет години е под натиска на бързо променящите се фактори като стабилен ръст на търсенето на енергийни суровини, политика насочена към “ефективно функциониране на енергийните пазари и освобождаването им от всякакви национални интереси ” Като се има предвид, че икономическият потенциал на ЕС е почти равен на този на САЩ - двете сили често се конфронтират по финансови и търговски въпроси. Развиването на военен потенциал от страна на Европа изисква политическа съгласуваност между страните –членки. След края на Студената война и изчезването на Съветската заплаха до голяма степен разколеба европейците да инвестират в подобна посока и да се откъснат от американската зависимост. Разбира се, една Европа, придобила военна сила би се превърнала в най-големия съперник на САЩ в стратегически жизнено важни за Америка региони като Близкия Изток и Латинска Америка.

Най-голямо напрежение би се почувствало за съперничество в Близкия Изток поради голямата зависимост на Европа от петрола там. От друга страна, Европа би могла да демонстрира самоувереност по отношение на контактите си с Латинска Америка, обусловени от културно-исторически връзки. По този начин периметърът на влияние на Америка би бил ограничен до Тихия океан.¹⁰

Къде е мястото на Русия сега? Дискусиите по отношение на разширяването на ЕС на Изток и евентуалното включване на Русия в съюза са изпълнени с доста противоречия. От страна на Германия и Франция има сериозни стремежи за интегрирането на Източна Евразия. Доколко обаче самата Русия има желание да бъде интегрирана? Необходим ли ѝ е Европейският съюз? Интегрирането ѝ в обща политическа и икономическа система и респективно приемането на обща енергийна политика биха я поставили в коренно различна ситуация. Друг не малко важен въпрос е по какви критерии би протекъл евентуален процес на интеграция – спред някои кръгове, тя не би могла да изпълни повече от 5% от изискванията за членство в съюза.

След 11 септември бяха установени американски военни в някои централно азиатски републики като Казахстан, Киргистан и Узбекистан от гледна точка на сигурността, Москва даде разрешението си, с голяма доза неухота, да бъдат установени по-близки отношения с евроатлантическата общност. Поривите към подобно сътрудничество се подклаждат и от засилващата се мощ на Китай на изток. Ръстът на икономиката на

---

¹⁰ Збигнев Бжежински, цитирано произведение, стр. 116

Китай надхвърля няколко пъти руския, от друга страна бързо растящия брой на населението се противопоставя на демографската криза в Русия, настъпила през последните десет – петнадесет години. Кой ще е по-подходящия партньор за Русия и доколко тя би приела подчинена позиция в един бъдещ съюз? След края на Студената война извън контрол остана “близката чужбина”, която вече е в периметъра на влияние от страна на Запада. След 1992 г. Москва се опитваше системно да изолира този регион от външния свят и да го държи в икономическо и политическо подчинение. Тъкмо за да избягат от стратегическа линия местните държави се заеха да изградят алтернативните маршрути и тъй като нямат нужните средства, прибегнаха до привличане на външни инвеститори.

Залог за бъдещ икономически подем на Русия си остава Сибир, където са концентрирани огромни природни богатства. До колко обаче тя би се справила сама в разработването и овладяването им без помощта на “другите играчи” е важен въпрос на бъдеща стратегия. Дали Сибир ще бъде превърнат в “Европейското Елдорадо” – алтернативен източник на енерго ресурси за Европейския съюз е въпрос, който ще се решава в бъдеще.

Въпросът за контрола над природните енергийни богатства в света е глобална тема, която ще стои на дневен ред. Възможно е преформулиране и прегрупиране на зоните на влияние и контрол. Икономическият подем на страните в света ще продължи да се определя от наличието на евтини суровини. Достъпът до енергоизточници на разумна цена е от изключително значение за трите най-динамично развиващи се региона в света – Северна Америка, Европа и Източна Азия. Алтернативните източници на възобновяема енергия на базата на екологично съобразна технология все още не са придобили възможността да изместят използваните от векове насам материали.

Зоните на конфликти, заобикалящи големите находища в света ще продължат своето действие в близките десетилетия. Възможно е и прегрупиране на основните играчи по отношение на контрола в геостратегически план. До каква степен светът ще съумее да намери друга алтернатива за икономически растеж освен евтините суровини, извлечени от земната повърхност е въпрос на бъдещето.

Април 2004,
София

Използвана литература:

1. "Infrastructure Projects in South Eastern Europe", 1999, IRIS, Sofia,
2. *International Petroleum Encyclopedia* 1991; United Nations, 1990 *Energy Statistics Yearbook*; World Energy Conference, *Survey of Energy Resources* (1989); *Oil & Gas Journal*; *U.S. Geological Survey* etc.
3. EU energy and transport in figures http://europa.eu.int/comm/energy_transport/etif/index.html
4. General facts and figures on energy from the European Commission http://europa.eu.int/comm/energy_transport/en/etf_en.html
1. Wilson, Ernest. (1987). "The Petro-Political Cycle." In *Energy Resources Development: Politics and Policies*. Eds. R. Ender and J. Kim. Quorum Books: NY.
5. "Setting the Stakes of a New Society," *Central Eurasian Studies Review*, Vol. 1, No. 1 (Winter 2002).
6. Svetlana Tsalik, Author and Robert Ebel, Editor "Caspian Oil Windfalls?: Who will benefit?", 2003 published by Open Society Institute, Central Eurasia Project
7. Збигнев Бжежински "Изборът. Глобалното господство или глобално лидерство", София, 2004